

ОЦІНКА СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано основні показники стану земельних ресурсів Сумської області: структуру земельних угідь та її динаміку, родючість ґрунтів, вміст гумусу та ступінь еродованості. Стан використання земельних ресурсів Сумської області характеризується як напружений, подекуди кризовий, з тенденцією до погіршення за багатьма якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоженість та ін.).

Ключові слова: земельні ресурси, ґрунти, гумусність, родючість, еродованість.

Актуальність теми. На всіх етапах розвитку суспільства виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності природи і матеріального виробництва. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на навколишнє середовище. Використання природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил і, навпаки, наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку. Особливе місце серед природних ресурсів займають *земельні ресурси*, що й визначило актуальність нашої теми, спрямованої на оцінку стану земельних ресурсів у Сумській області.

Постановка проблеми. Земельні ресурси виступають територіальною базою розміщення господарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва. Всі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму відносяться до земельних ресурсів та складають єдиний земельний фонд держави і її регіонів.

Надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилених земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і обумовило значну техногенну ураженість природних комплексів. Особливу тривогу викликає зниження родючості ґрунтів Сумської області.

Формулювання мети і завдань дослідження. Характерними деградаційними процесами в ґрунтах є: щорічний від'ємний баланс гумусу, зниження вмісту поживних елементів, декальцинація ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення фізичних, фізико-хімічних показників. Все це визначило мету нашого дослідження – дати оцінку сучасного стану зе-

мельних ресурсів Сумської області.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сучасний стан земельних ресурсів Сумської області вивчений недостатньо добре. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені у роботах Г.О. Бондаренка [1], М.П. Бондаренка і Г.В. Коритника [2], В.М. Мартиненка, В.П. Сахна і В.В. Глохи [5], Т.В. Опари [6] та ін. Деякі статистичні показники, що дозволяють скласти уявлення про стан земельних ресурсів, публікуються у регіональних доповідях про стан навколишнього середовища у Сумській області [3] та інших виданнях, що готуються Державним управлінням екології та природних ресурсів [4].

Виклад основного матеріалу. Земельний фонд Сумської області складає 2383 тис. га (23,8 тис. км²), що становить 3,94% від території України. За цим показником область посідає 16 місце в країні. Склад земельних угідь Сумської області включає сільськогосподарські землі – 1701,6 тис. га, з яких більша частина (51,7%) припадає на ріллю – 1232,8 тис. га, ліси та інші лісовкриті площі – 455,8 тис. га, забудовані землі – 83,2 тис. га, землі природоохоронного призначення – 157,3 тис. га, землі рекреаційного призначення – 1,4 тис. га, землі історико-культурного призначення – 3,4 тис. га [3] (рис. 1).

Частка сільськогосподарських угідь становить 71,4% від загальної площі області і свідчить про високий рівень сільськогосподарського освоєння та надмірну розораність її території. З них власне рілля, як уже вказувалося, становить 51,7% (1232,8 тис. га), сіножаті 11,6% (274,7 тис. га), пасовища 7,1% (169,4 тис. га) і багаторічні насадження 1% (24,5 тис. га). У природному стані (ліси, води, болота) знаходиться 24,9% [4] (рис. 2). У результаті незадовільного економічного становища сільськогосподарських товаровиробників в області виникли перелоги, а у зв'язку з відсутністю науково обґрунтованих сівозмін та необхідної кількості органічних та мінеральних добрив, вирощування сільськогосподарських культур проводиться без дотримання ґрунтозахисної технології, що призводить до виснаження

земель, зменшення родючості ґрунтів та їх деградації.

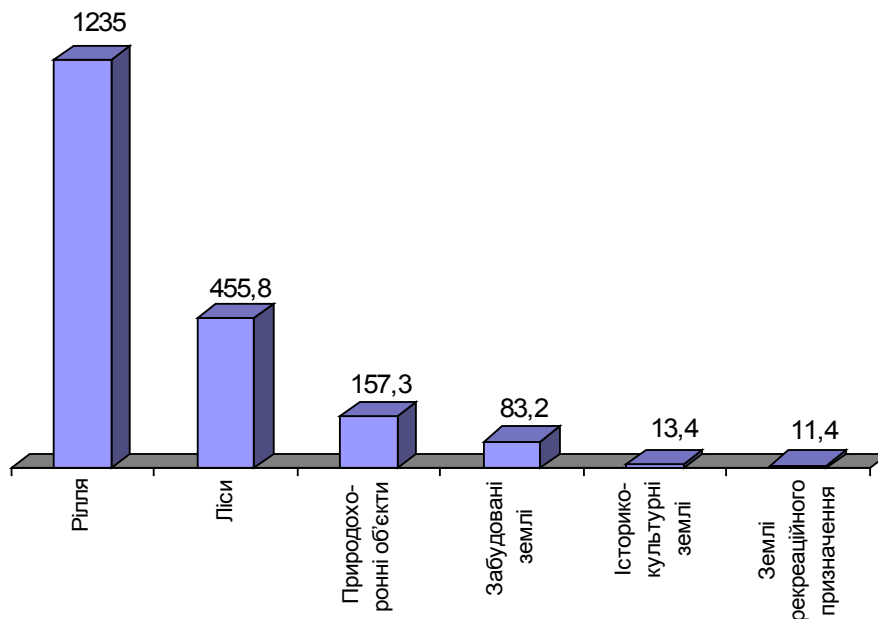

Рис. 1. Склад земельних угідь Сумської області (тис. га)

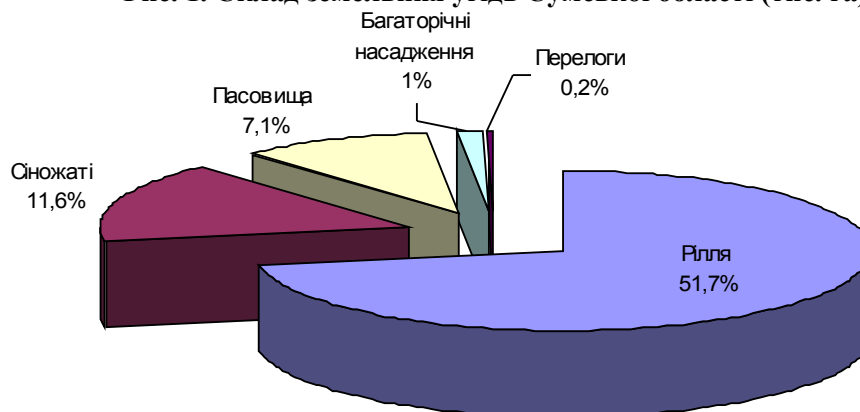

Рис. 2. Структура сільськогосподарських земельних ресурсів

Надмірна розораність території є одним з головних чинників, які дестабілюють екологічну ситуацію в області. Необґрунтоване розширення площі ріллі за рахунок схилкових та малопродуктивних земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення у структурі земельних угідь ріллі та природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значну техногенну ураженість природних комплексів. Землі лісгосподарського призначення в області займають 455,9 тис. га, що становить 19,1% від загальної площі області, а за обґрунтованими нормативами повинні займати 21%.

Аналіз структури посівних площ, яка склалася в області, дає підставу стверджувати, що вона не відповідає вимогам науково обґрунтованої системи землеробства, не забезпечує збе-

реження та підвищення родючості ґрунтів. Щороку незасіяними залишається понад 200 тис. га орних земель, що вказує на нерациональне використання земельних ресурсів.

Останнім часом спостерігається незначна тенденція щодо зменшення земель сільськогосподарського призначення та збільшення земель лісового фонду. Це відбувається за рахунок посадки лісових культур, самозалісення, вилучення земель для несільськогосподарських потреб. Внаслідок цього площа сільськогосподарських угідь за 2000-2008 рр. зменшилась на 7,8 тис. га. Всього протягом 2003-2005 років із активного обробітку вилучено 8,4 тис. га, а протягом 2004-2006 рр. – 7,4 тис. га орних земель [3].

Проте значні площі малопродуктивних орних земель, які необхідно вилучити зі складу ріллі, залишаються в активному обробітку

(Конотопський, Кролевецький, Краснопільський, Охтирський, Роменський, Середино-Будський, Сумський, Тростянецький, Ямпільський райони). На частину цих земель, площею понад 3 тис. га, у 2005-2006 рр. розроблені проекти їх консервації шляхом залуження та заліснення. Однак освоєння цих проектів здійснюється низькими темпами. Так, консервацію шляхом залуження здійснено лише на 200 га у чотирьох районах (Глухівському, Липоводолинському, Роменському та Сумському), а заліснення на площі 114,6 га в Краснопільському, Середино-Будському і Охтирському районах.

Всього у Сумській області нараховується 222,5 тис. га деградованих і малопродуктивних земель. Це становить 18% до загальної площі орних земель області. Найбільше таких земель у Сумському, Тростянецькому і Краснопільському районах (у кожному більше, ніж по 20 тис. га). Найменше деградованих і малопродуктивних земель – у Буринському і Конотопському районах (0,24 і 0,33 тис. га відповідно). Нерекультивованими на кінець 2008 р. залишаються 2,74 тис. га порушених та 0,91 тис. га відпрацьованих земель.

Об'єктивною характеристикою ґрунту є *родючість*. Вона оцінюється не тільки за вмістом гумусу та поживних речовин у ґрунті, але і величиною та сталістю врожаїв основних сільськогосподарських культур. Аналіз врожайних даних озимої пшениці, інших зернових

культур та цукрових буряків в області за останні 40 років показує значні коливання їх рівнів як по роках, так і по природних зонах.

Так, по зернових культурах рівні врожаїв коливались від 18-22 до 29-34 ц/га в середньому по області, а на Поліссі – у межах від 12-15 до 18-20 ц/га, у лісостеповій зоні – відповідно від 20-25 до 35-37 ц/га. Врожаї зернових культур до 1995 року були вищими на 5-7 ц/га, ніж зараз. Щодо цукрових буряків, то їх врожаї також були відносно високими і сталими до 1995 року в межах 212-270 ц/га, а за останнє десятиріччя знизилась до рівнів 147-171 ц/га. Тобто, якщо оцінювати родючість ґрунтів за врожайністю, то вона суттєво знизилась. Особливо це помітно у лісостепових районах, де зниження врожайності становить 35-45%, проти 15-20% на Поліссі.

В області погіршується гумусовий стан ґрунтів, зменшується забезпеченість поживними речовинами, підвищується кислотність і, як наслідок, знижується їх родючість. Як відомо, після розорювання цілинних земель мінералізація гумусу починає домінувати над його відтворенням. У певній мірі дефіцит мінеральних елементів у ґрунтах компенсується внесенням органічних та мінеральних добрив, але, якщо в період з 1965 по 1990 рік у ґрунті області вносились наростаючі дози органічних та мінеральних добрив (табл. 1), то в останнє десятиріччя їх застосування значно знизилось (див. табл. 2).

Таблиця 1

Рівні застосування органічних та мінеральних добрив у Сумській області у 1965-1990 роках

Роки	Органічні добрива, т/га	Мінеральні добрива, кг діючої речовини /га			
		N	P ₂ O ₅	K ₂ O	Разом
1965-1970	6,1-7,2	25-30	20-35	15-25	60-90
1985-1990	9,5-11,2	45-70	40-65	50-60	150-160

Таблиця 2

Внесення органічних та мінеральних добрив у ґрунті Сумської області

	2000	2005	2006	2007	2008
Загальна посівна площа, тис. га	889,5	696,4	650,1	702,6	799,1
Всього внесено в поживних речовинах, тис.ц	136,1	159,1	211,0	322,6	525,2
У т.ч.: азотних, тис. ц	108,7	106,0	138,5	200,6	362,8
фосфорних, тис. ц	21,1	30,1	38,8	61,2	81,2
калійних, тис. ц	6,3	23,0	33,7	60,8	81,2
Удобрена площа під урожай, тис. га	248,6	257,5	291,4	417,2	600,0
% удобреної площі	27,9	37,0	44,8	59,4	75,1
Внесено на 1 га, кг	15	23	33	46	66
У т.ч.: азотних, кг	12	15	22	29	45
фосфорних, кг	2	5	6	9	10
калійних, кг	1	3	5	8	11
Внесено міндобрив у поживних речовинах, тис.т	1447,6	924,3	939,5	872,8	716,6
Удобрена площа, тис. га	57,2	44,2	51,6	49,0	39,8
% удобреної площі	6,4	6,3	7,9	7,0	5,0
Внесено на 1 га, т	1,6	1,3	1,4	1,2	0,9

Як видно із наведених даних, в останнє п'ятиріччя внесення органічних добрив зменшилось у 3-5 разів, мінеральних у 5-8 разів. Особливо критична ситуація склалася з калієм. В окремих господарствах у ґрунт за останні роки не було внесено жодного кілограма калійних добрив, хоча калій у ґрунтах Сумщини завжди був у дефіциті.

Особливою проблемою щодо раціонального використання ґрунтів в області є втрата ґрунтами органічної речовини (гумусу) та їхнє інтенсивне підкислення. За даними Сумського

центру “Облдержродючість” за 1995-2000 рр. вміст гумусу в ґрунтах області зменшився на 0,1% – з 3,3% до 3,2%, тоді як за період 1970-1985 рр., тобто за 15 років, він зменшився на 0,13% з 3,5% до 3,37% (табл. 3). Це свідчить про те, що мінералізація органічної речовини відбувається інтенсивними темпами. Причиною цього є значне скорочення обсягів внесення органічних добрив, порушення сівозмін та чергування культур в них, відхилення від оптимальних, науково обґрунтованих структур посівних площ.

Таблиця 3

Динаміка середніх показників вмісту гумусу, рухомих P₂O₅ і K₂O (за Чириковим) та pH у ґрунтах окремих районів Сумської області

Район	Роки	Гумус, %	pH KCL	P ₂ O ₅ і K ₂ O	
				мг/кг ґрунту	
Середино-Будський	1965-1970	1,9	4,7	56	43
	1985-1990	1,7	5,6	85	98
	2000-2007	1,7	5,5	80	84
Глухівський	1965-1970	3,1	5,2	115	55
	1985-1990	3,0	5,7	120	91
	2000-2007	2,6	5,7	122	88
Сумський	1965-1970	4,3	6,4	108	68
	1985-1990	4,1	6,0	118	91
	2000-2007	3,9	5,9	112	90

За 40-річний період спостережень чорноземні ґрунти втратили відповідно 0,4-0,5% гумусу. За останні 10-15 років зменшення гумусу становить 0,2-0,4%. Більшість площ орних ґрунтів характеризується щорічним від'ємним балансом гумусу в 300-600 кг/га.

Висновки. Земельний фонд має сталу тенденцію до погіршення за багатьма якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоженість та ін.) Так, 611,1 тис. га (35,8%) сільськогосподарських угідь складають кислі ґрунти, солонцюваті (середньо- і сильно) ґрунти займають 67,0 тис. га сільськогосподарських угідь, а засолені 106,0 тис. га. Крім того, 19,5 тис. га сільськогосподарських угідь займають перезволожені землі, 62,2 тис. га – заболочені.

Площа еродованих земель у Сумській області складає понад 305,1 тис. га, (12,8% загальної площі області), в тому числі 176,8 тис. га орних земель, що становить 7,4% загальної площі області (18,5% площі сільськогосподарських угідь). За ступенем еродованості вони розподіляються наступним чином: слабозмиті – 241,2 тис. га (14,1%), середньозмиті –

54,8 тис. га (3,2%) та сильнозмиті – 9,1 тис. га (0,5%).

Стан використання земельних ресурсів Сумської області характеризується як напружений, подекуди кризовий, з тенденцією до погіршення зі значними диспропорціями, зокрема: надзвичайно високим, економічно та екологічно необґрунтованим рівнем господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території; значною землеємністю основних галузей економіки області; стихійним формуванням нових землекористувань ринкового типу шляхом оренди земельних часток (паїв), які характеризуються нестабільністю, дрібноконтурністю, черезсмузжям; інтенсивним розвитком деградаційних процесів та наявністю значних площ деградованих земель; недостатньою часткою земель природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного призначення; незадовільним нормативно-правовим та нормативно-технічним забезпеченням, що регулюють використання та охорону земель.

Література:

1. Бондаренко Г. А. Краткий анализ физико-географических предпосылок развития овражно-балочных морфосистем в Сумском Приднепровье / Григорий Алексеевич Бондаренко // Вопросы региональной географии Сумского Приднепровья. – 1994. – Вып. 2. – С. 19-26.
2. Бондаренко М. П. Науково-обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області / М.П. Бондаренко,

Г.В. Коритник. – Суми : ВАТ „СОД”, Козацький вал, 2004. – 662 с.

3. Доповідь про стан навколишнього середовища в Сумській області у 2009 році [Текст] / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Держ. управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській області. – Суми : ПКП "Еллада S", 2010. – 87 с.
4. Екологічний паспорт Сумської області станом на 1.01.2010 року [Текст] / Суми : Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Сумській області, 2009. – 110 с.
5. *Мартиненко В.М.* Мікроелементи в ґрунтах Сумщини / *В.М. Мартиненко, В.П. Сахно, В.В. Голоха* // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2004. – № 6 (9). – С. 119-123
6. *Опара Т.В.* Еколого-економічні напрями раціонального використання та охорони земельних ресурсів / *Т.В. Опара* // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 2009. – №1. – С. 30-34.

Резюме:

Корнус А. ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проанализированы основные показатели состояния земельных ресурсов Сумской области: структура земельных угодий и её динамика, плодородие почв, содержание гумуса и степень эродированности. Состояние использования земельных ресурсов Сумской области характеризуется как напряженное, иногда кризисное, с тенденцией к ухудшению по многим качественным показателям (засоленность, солонцеватость, переувлажнённость и др.).

Ключевые слова: земельные ресурсы, почвы, гумусность, плодородие, эродированность.

Summary:

Kornus A. THE LAND RESOURCE STATE EVALUATION OF SUMY AREA.

The basic indicators of the land of Sumy region: land structure and its dynamics, fertility of soil, humus content and erosion degree are analyzed. The land use state of Sumy region is characterized as tense, sometimes crisis, with a tendency to deterioration in many indicators of quality (salinity, alkalinity, waterlogged etc.).

Keywords: land resources, soils, humus content, fertility, erosion.

Рецензент: проф. Сивий М.Я.

Надійшла 26.12.2011р.